

PÁL JÓZSEF

Temesvári Pelbárt munkásságának hatása és kutatásának története

Temesvári Pelbárt a Magyarországon 1480 és 1510 között virágkorát élő obszerváns ferences mozgalomnak irodalomtörténeti szempontból kiemelkedő jelentőségű alakja volt. A betegségéből csodálatos módon felépülő, nagyszabású írói tevékenységet folytató szerzetes Esztergomban¹ volt gvárdián (1493?–1495). Élete nagy részét azonban a budai várhoz közel álló, Szent Jánosról elnevezett ferences rendházban, illetve Pesten töltötte, a rendház tanáraként tevékenykedett egészen a haláláig, 1504. január 22-éig. Kortársai közül fiatalabb tanítványa² és utóda (akivel a későbbiek során még össze is keverték), Laskai Osvát hagyott hátra jelentős művészi értékkel rendelkező alkotásokat. Ő fejezte be az idősebb *testvér* töredékben maradt *Rosarium*-át. A valószínűleg magyarul szintén prédikáló, de fennmaradt művei szerint kizárólag latinul író szerzetes a maga korában igen népszerű volt, egész Európában ismerték, kötetei főleg német, francia és magyar területen, számos kiadásban és viszonylag nagy példányszámban terjedtek el.

A Pelbárt-kiadások fele az elzászi Hagenauban (Haguenau) látott napvilágot; Laskai Osvát szintén itt publikált. Ennek egyszerű oka volt: egy német kiadó, az augsburgi Johannes Ry(n)mann Magyarországra jött azért, hogy új, közlésre alkalmas kéziratokat vigyen magával haza. Ekkor került kapcsolatba a két, már kész kézirattal rendelkező magyar szerzetessel. Heinrich Gran nyomdásszal együttműködve először Laskai-kéziratot (*Biga salutis*) jelentetett meg, majd azonnal Pelbártét is. (Az elzászi kisváros kezdettől fogva nyitott volt Assisi szentjének tanításai, egyházi reformja iránt. Már az alapító életében, 1222-ben ferences közösség alakult a városban, amely korán, 1238-ban kolostorépítésbe kezdett.)

* A szerző a Szegedi Tudományegyetem Olasz Tanszékének egyetemi tanára.

- 1 Pelbárt ezen túlmenően nemigen vállalt magára adminisztratív terhekkel járó egyházi előjárói munkát, életét teljes egészében teológiai stúdiumoknak, írásnak és prédikálásnak szentelte. Fiatalabb munkatársa viszont szinte teljes felnőtt élete során rendelkezett valamilyen magas rendi funkcióval, többször volt gvárdián, sőt a magyar obszervánsok vikáriusa is lett. Vö. KARÁCSONY János, *Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon*, Bp., MTA, 1922–1924, I, 44; II, 368, 570–571. Kettesen, egy harmadik társukkal együtt részt vettek annak a bizottságnak a munkájában, amelynek a feladata a szegedi mariánusok és szalvatoriánusok között kialakult ellentét megszüntetése volt. VIDA Tivadar, *Temesvári Pelbárt kapcsolata kora társadalmával*, *Vigilia*, 45(1976), 671–679. A vitáról: BÁLINT Sándor, *Szeged reneszánsz kori műveltsége*, Bp., Akadémiai, 1975, 25–27.
- 2 A kritikátörténeti hagyomány általában így tudja, Tarnai Andor azonban kétségét fejezte ki: nincs adat arra nézve, hogy Laskai Osvát Temesvári Pelbárt tanítványa lett volna. TARNAI Andor, „A magyar nyelvet írni kezdik”: *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*, Bp., Akadémiai, 1984, 99.

Pelbárt első sikeres művével, a Máriáról szóló *Stellarium coronae Mariae Virginisszel* akarta megköszönni a napba öltözött, tizenkét csillag övezte koronát viselő Szűznek a betegségből való csodálatos felgyógyulást. (Nálunk a *Θεοτόκος* különösen nagy és önálló tisztelete, a keleti egyház hatására, már a 10. század közepén, a római kereszténység felvétele előtt elterjedt.) Az első kiadás a hagenai volt 1498-ban,³ ezt követte a bázeli (1500). A mű a 16. században tíz újabb elzászi kiadást ért meg. A zsoldárok szó szerinti és misztikus jelentéséről szóló *Expositio compendiosa et familiaris* kétszer látott napvilágot:⁴ 1504-ben és 1513-ban, mindkét alkalommal Hagenauban.

A legnagyobb kiadói siker azonban a rendalapító által is elfogadott *Missale (Plenum) Romanum* három fő részét nagyjából⁵ követő *Pomerium sermonum* lett. Először a *Sermones Pomerii de tempore* jelent meg 1498. július 27-én, ugyanott, ahol nyolcvanöt nappal korábban a *Stellarium*. Ezt még a szerző életében hat újabb hagenai kiadás követte. Nem volt ennyire erőteljes, de valamivel hosszabban tartott az először 1503 szeptemberében megjelent teológiai mű, az *Aureum*⁶ (vagy rövid címmel: *Rosarium*) hatása, jelenléte az egyházi és a világi köztudatban. A Szent Ágoston, Petrus Lombardus és sok más doktor nyomán írt értekezés túl erősen támaszkodik a korábbi ismeretekre. (Az első két könyvet teljes egészében Pelbárt írta és a harmadik jelentős része is az övé, a summát a negyedik kötet Laskai Osvát fejezte be.)

Pelbárt megjelent műveinek első tételes katalógusa Szilády Áron monográfiájában⁷ található. Ezt a művet nem említve, más szakirodalom alapján legutóbb Borsa Gedeon⁸ tekintette át Pelbárt 16. századi kiadástörténetét, amelynek során pontos bibliográfiai leírást és rendszerezést adott az életmű egyes darabjairól.⁹ Az *Expositio* kettő (1504, 1513), a *Stellarium* huszonegy (1498 és 1586 között), a *Pomerium* húsz (összesen hatvan részben és utánnomással, 1498–1521), a *Rosarium* négy (1503–1590) kiadásáról, illetve kinyomtatott kötetéről ad leírást. Az összesen 47 ismert edíció közül 27 Hagenauban látott napvilágot.

Temesvári *Stellarium*ának 21 kiadása közül egyet Bázelen, 11-et Hagenauban, egyet Augsburgban, egyet Straßburgban, hármat Lyonban, kettőt Párizsban, egyet Nürnbergben és egyet Velencében állítottak elő. Az *Expositiónak* mindkét kiadása Hagenauban

3 Hagenau, Heinrich Gran, pro Johanne Rynmann, altera die madii [2. Mai.] 1498. A nyomdász Heinrich Gran volt.

4 Ezt megelőzően Strassburgban adta ki 1487-ben zsoldárkommentárjait (*Expositio libri psalmodum Hymnorum et Sololoquiorum*).

5 1. kötet: *Sermones de Sanctis* (221 beszéd), 2. kötet: *Sermones de tempore* (vasár- és ünnepnapokra, 171), 3. kötet: *Sermones Quadragesimales* (150).

6 *Aureum rosarium theologie ad sententiarum quattuor libros pariformiter quadripertitum. Ex doctrina doctoris subtilis: suorumque sequacium: sanctorumque etiam Thome Aquinatis Bonaventureque ac multorum solidorum doctorumque religiosum devotumque patrem.*

7 Ezek felsorolását lásd SZILÁDY Áron, *Temesvári Pelbárt élete és munkái*, Bp., A. M. T. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága, 1880, 55–57.

8 Borsza Gedeon, *Laskai Osvát és Temesvári Pelbárt műveinek megjelentetői*, MKsz, 121(2005), 1–23, itt: 10, 19, 20.

9 A példányok leírását lásd még *Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát munkái: Borda Lajos gyűjteménye* [katalógus], Zebegény, 2004 (Műgyűjtő Magyarok, 5).

látott napvilágot. A Pomerium 20 kiadása közül 13 Hagenauban, egy Augsburgban, három Lyonban, kettő Párizsban, (közülük az egyik részben Rouanban), egy pedig Nürnbergben készült. A Rosarium négy kiadása közül egyet Hagenauban, kettőt Velencében és egyet Bresciában állítottak elő. Temesvári 47 kiadása közül tehát összesen Bázalben egyet, Hagenauban 27-et, Augsburgban kettőt, Straßburgban egyet, Lyonban hatot, Párizsban négyet, Nürnbergben egyet, Velencében kettőt és Bresciában egyet nyomtattak. Laskai két munkájának hét tételben 15 kiadványa, Temesvári négy munkájának 47 tételben 106 kiadványa ismeretes.¹⁰

A reformáció elterjedése és a mohácsi vész után – folytatja Borsa –, „a tridentinai zsinatot követő évtizedekben – elsősorban Itáliában és Németországban – sorra megkísérelték újra megjelentetni a Luther fellépte előtti időben kedvelt [...] könyveket [...]. A gyakorlat azt mutatta, hogy a reformáció első évtizedei olyan változást okoztak az egyházon belül is, hogy a korábbi írásközösségek a prédikációgyűjtemények a hallgatóság számára immár »porossá« váltak.” A szándékot csak Itáliában kísérte számottevő siker. A *Stellarium*ot Velencében (utolsó ismert kiadás: 1586), a *Rosarium*ot Velencében (1585/6, 1589) és Bresciában (1590) adták ki. Az egyik kiadó, Francesco Ziletti arról panaszkodott 1583. augusztus 13-án keltezett, V. Sixtus pápának szóló ajánlásában, hogy a magyar szerző munkáját méltatlanul elfeledték. Borsa bemutatja az érintett kiadók történetét is, elsősorban az augsburgi kiadó és a hagenauai nyomdász közös és témánk szempontjából meghatározó jelentőségű együttműködését.

A 17. századra, tegyük hozzá, Pelbárt Itáliában is pusztán „rendtörténeti” jelentőségű szerzővé vált. A Lucas Wadding ír rendtörténész által kiadott *Annales Minorum* köteteiben¹¹ többször megemlékezik róla. A mű a 18. században Rómában ismét megjelent,¹² ezt 2015-ig újabb kiadások követték. Pelbartus neve többféle összefüggésben, így például Duns Scotussal és a szeplőtelen fogantatással kapcsolatban¹³ jött elő. Egyébként az ír rendtárs elismerően emlékezett meg felkészültségéről: „Floruerunt hoc tempore viri docti in caetu Observantium: Pelbartus de Temeswar Hungarus, per universam Germaniam doctrina et concionibus illustris, cuius opera dabimus in recensu scriptorum Minoritarium”.¹⁴ Itáliában Pelbárt elsősorban mint Mária teológusa maradt ismert a 18. században. A redemptorista rend alapítója, Sant’Alfonso de’Liquori misszionárius atya Nápolyban 1750-ben kiadott kétkötetes *Le glorie di Maria* című művében 15 alkalommal idézte a *Stellarium*ot.

10 BORSÁ, *i. m.*, 10.

11 *Annales Minorum: In quibus res omnes trium ordinum a s. Francisco institutorum ponderosius et ex fide asseruntur, et praeclara quaeque monumenta ab obliuione vendicantur*, 8 vol., Sumptibus Claudii Landry, Lugduni, 1625–1654.

12 *Annales Minorum: seu Trium Ordinum a S. Francisco institutorum, Annales minorum seu trium ordinum a S. Francisco Institutorum auctore A. R. P. Luca WADDINGO Hiberno*, Roma, 1732–1741.

13 6. kötet (1733), 52; *Stellarium*, 4. könyv, harmadik rész alapján.

14 14. kötet (1735), 351.

Akadályozó történelmi folyamatok

Az emlékezetvesztésnek többféle külső (történelmi, egyháztörténeti) és belső, Pelbárt gondolkodására, műveltségére visszavezethető oka lehetett. A 16–17. században Buda és az ország harmada török kézre került, s azok a déli-délnyugati területek is, ahonnan az obszerváns mozgalom Magyarországra érkezett és ahol korábban virágzott, mint például Szegeden. Mindez szétzilálta a korábban a belső viták ellenére is jól megszervezett rendi struktúrát. A helyzetet tovább nehezítette, hogy a nagy elődeiket (pl. Giovanni Capestrano) követő *cseri barátok* a török ellen induló keresztény seregekben lelkipásztorként tevékenykedtek. Idejüket, figyelmüket nem elsősorban a teológiai és műveltségbeli problémákkal való foglalkozás kötötte le. A paptársak segítségével felkínált „mintaszentbeszéd” lehetséges felhasználóinak a köre radikálisan csökkent.

A 16. században elterjedő protestantizmus képviselői akár rokonszenvvel is tekinthettek volna a spiritualizmussal kezdődő belső egyházi megújulással szimpatizáló Pelbárt radikális nemzetszemléletére, magyar nyelv melletti elvi kiállására, plebejus szellemiségére, gazdag szókultuszára. Talán – mint ellenféltől rabolt fegyvert – a protestáns ideológiának megfelelő (retorikai) elemeket, frazeológiát, találó kifejezéseket fel is használhatták volna saját céljaik elérésére. De nem ez történt. A szenteket magasztaló életrajzok, a hozzájuk kapcsolódó csoda-történetek, nagyságukra, áldozatvállalásukra tett gyakori és lelkesedéssel idézett utalások éppúgy visszatetszést kelthettek a lutheránusokban és a kálvinistákban, mint a *leírt* prédikációk kizárólagos latin nyelvűsége. Luther német bibliafordítása után protestáns körökben az egyház nyelve elvesztette a *Vulgatával* indokolt *raison d'être*-jét, s egyre kevésbé ismerték.

Temesvári Pelbárt szellemi hagyatéka a katolikus egyház részéről is, úgy tűnik, légyüres térbe került. Száz évvel korábban rendtársa, Giacomo della Marca az eretnenség elleni küzdelem egyik fő ideológusa volt, s ezt az örökséget akarta folytatni Pelbárt is. A 16. század második felétől azonban az egyház hivatalos ideológiáját már nem a ferencesek jelenítették meg. Új társaságot alapítottak (*Societas Jesu*) az egyház belső megújítására, a protestánsok elleni küzdelem ideológiai és szervezeti feladatainak végrehajtására és az evangelizációra.

A világi oldalon jelentkező irányzatok döntő többsége érthetően nem az általuk minden bizonnyal idejétmúltnak ítélt morálfilozófiát vagy műveltségisményt akarta folytatni, amelynek Pelbárt képviselője volt, hanem vonzóbb jövő képének megalkotásához az antikvitást megújító humanizmusból és a művészetek területén is nagy tekintélynek örvendő reneszánsz örökségből igyekeztek meríteni. Feltételezésünk szerint Mátyás király halála után az uralkodóról és (udvara) műveltségéről kialakult pozitív kép sem kedvezett a tőle eszmeileg távol álló, általában maradinak tekintett pap művei népszerűségének, mint ahogyan a kibontakozó felvilágosodás képviselői sem érezhették sajátjuknak a Pelbárt közvetítette nem is mindig eredeti skolasztikus örökséget, avitt moralizálást.

Még egy fontos mozzanatot említhetünk, amelyre irodalomtörténeti szempontból Tarnai Andor hívta fel a figyelmet.¹⁵ Hazai viszonyok között nem kis jelentőséggel

15 TARNAI, i. m. (az obszerváns ferencesekről szóló rész). Ugyanennek a kérdésnek történeti megközelítését lásd Szűcs Jenő tanulmányában.

bírt az a tény, hogy Pelbárt történetfelfogása, nép- és nemzetszemlélete gyökeresen különbözött az arisztokráciához tartozó vagy annak szellemi körében mozgó világi gondolkodók és írók által támogatott, a 16. században a korábbinál nagyobb erővel rendelkező nemesi irányzat felfogásától. A kettősség még a közös latin kulcsfogalmak magyar jelentésének különbségében is tetten érhető. Pelbárt a *gens (hungarica)* alatt *plebset, natiót, populust* értett. Magyarország veszélyeztetett helyzetében a ferences rend egyik szellemi irányítójaként fő törekvésének tekintette a hívők széles tömegeivel való közvetlen kapcsolattartást, a tanítás és térítés programját, sőt még a nép nevében való politikai és kulturális megszólalást is. E tekintetben árulkodó sírjának felirata.¹⁶ Az anonim szerző Pelbárt nevét, téves etimológiával, *Plebis* arsként értelmezte, a folytatásban a néppel, az emberekkel kapcsolatos (*docuit plebem, decus gentis*) kifejezésekkel jellemezte a Szent Vince napján békésen, „quasi subridens obdormivit in Domino” eltávozott vezetőt. „A 'gens' (plebs, natio, populus) szó obszerváns értelmezéséből világos, hogy Temesvári Pelbárt irodalmi dicsősége valóban egy igen széles értelemben vett népé, a 'gloria'-éből viszont az, hogy a nép dicsőségét a vallásból vezetik le a ferencesek.”¹⁷ A 19–20. századi recepció Pelbártnak éppen ezt a tevékenységét, vagyis „irodalmi dicsőségét” értékelte a legtöbbször.

A későbbiek során az elsődleges társadalmi szempontként tekintett radikális népiesség kikerült a rend fogalomtárából és céljai közül. Az objektív, külső okokon túlmenően feltehetően szubjektívek is voltak. A rend egyszerűen nem rendelkezett Temesvári Pelbárthoz vagy Laskai Osváthoz hasonló tehetségű és formátumú szerzetessel, aki egy ilyen népi program megalkotására és megvalósítására írásaival és prédikációival képes lett volna.

A humanista eszmerendszer számos elemét átvevő nemesi irányzatot világi gondolkodásmód, pragmatikus szemlélet és az egyéni-családi hősiesség eszméje jellemezte. „A literatúratörténeti hagyományok e kétféle kezdete közül [...] [a nemesi – P. J.] fejlődött tovább folyamatosan, mégpedig eredetéhez híven a nemesi (és világi) társadalomban, a legműveltebbek gondviselése alatt, [...] [a ferences-népiról – P. J.] 1510 tája után a ferencesek körében sem hallunk többet.”¹⁸ A ferences célok egy részének eléréséért a mezővárosi protestáns (kálvinista) prédikátorok kezdtek el küzdeni.

Felekezeti elfogultságok

A 19. század közepét megelőző időszak magyar Pelbárt-recepciója meglehetősen gyér volt. A ferencesekről vagy a hazai irodalom történetéről szóló kiadványok, tanulmányok meg-megemlítik őt, de ezeket a megjegyzéseket (elhallgatásokat) nem ritkán alapvetően befolyásolta a felekezeti hovatartozás.

16 Szempontunkból idézett sorok: „Et Pelbartus Plebis ars: Artus nomine Miles, / Docuit plebem vicit et hostem obtinet nomen. [...] / Tu nostrae decus gentis, tu gloria nobis: Blasii de Zalka, Incipit vicaria minorum [...], 211–315.” Ferenc TOLDY, *Analecta Monumentorum Hungariae literariorum [...]*, Pest, Gusztáv Emich, 1862, 253.

17 TARNAI, *i. m.*, 101–102.

18 *Uo.*, 103.

Temesvári Pelbárt nem szerepel sem az első magyar írói lexikon kétszázötven nevet tartalmazó *Specimen Hungariae literatae*¹⁹ (1711) című kötetben, amelynek szerzője a lutheránus Czvittinger Dávid volt, sem pedig az ennek folytatásaként és kiegészítéseként készült irodalomtörténetben,²⁰ amelyet Rotarides (Hazafi, Hazai) Mihály evangélikus pap állított össze.

A rendkívül sokoldalú Bod Péter *Magyar Athenas* (Nagyszében, 1766) című lexikonja négyszáznyolcvanöt, Erdélyben és Magyarországon élt író és tudós egyenként rövid életrajzát tartalmazza. A református lelkész által összeállított gyűjtemény 219. lapján helytelenül említette Pelbárt nevét, összekeverte a rendtársával, s száz évet tévedett korának meghatározásakor: „Pelbárt Oswald. Hazájára nézve Temesvárról való, szerzetére nézve a' Minoriták rendin való híres Prédikátor, élt 1401-dik eszt. táján, írt holmi Deák könyveket.” Cím szerint utalt az *Aureumra* és a *Stellariumra*.

A piarista Horányi Elek viszont Pelbartus nevét, illetve Szent Isvánról szóló második beszédét idézte. Csak annyit mondott róla, hogy katolikus elődje „regnante Matthia Corvino Budae vixit”.²¹ Wallaszky Pál *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria...* (1785) című könyve az első többé-kevésbé rendszeres magyar irodalomtörténet. Az evangélikus lelkész és irodalomtörténész szűkszavúan ugyan, de a teológusok között megemlítette Pelbartust. Semmilyen érdemi információt nem közölt róla.

A 18. századi magyar irodalom felfogásnak megfelelően Belnay György Alajos *Historia Litterarum bonarumque artium in Hungaria* című, 1799-ben Pozsonyban írt műve általános képet festett a magyarországi műveltségi állapotokról, a két művészeti ág (Philippinus Lippit is említi, aki Mátyás alatt dolgozott) mellett foglalkozott filozófiával, egyetemtörténettel²² s a hazai könyvtárakkal is. Temesvári Pelbárt *Aureum Rosarium Theologiae*-járól a következőket írta: „in quo opere, vasto nimis, ea complexus fuit, quae seu in scholis docuit, sive ad concionem dixit”.²³

Kritikatörténeti fordulat

Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát életműve az 1848–49-es szabadságharcot követően, teljesen megváltozott történelmi helyzetben került ismét az érdeklődés homlokterébe.

19 Davidis CZVITTINGERI nob. Hung. *Specimen Hungariae Literatae, virorum eruditione clarorum natione Hungarorum, Dalmatarum, Croatarum, Slavorum, atque Transylvanorum, vitas, scripta, elogia et censuras ordine alphabetico exhibens*, Accedit Bibliotheca scriptorum qui extant de rebus Hungaricis. Francofurti et Lipsiae typis et sumptibus Joh. Guil. Kohlesii, Univ. Altdorf. Typogr. 1711.

20 *Historiae hungaricae literariae antiqui medii atque recentioris aevi lineamenta: Quorum prolegomena generalem in universam historiam Hungariae literarium introductionem continentia prodeunt studio ac sumtu H. M. hungari, Altonaviae et Servestae*, 1745.

21 HORÁNYI Elek, *De sacra corona Hungariae ac de regibus eadem redimitis commentarius*, Pest, Trattner, 1790, V, 378, 74.

22 Az 1581-es Báthory-féle kolozsvári egyetem alapításáról: „in Transilvania, quam Bathorii, seculo superiore fundaverant, et Patribus Societas Iesu tradiderant”. Georgius BELNAY, *Historia Litterarum bonarumque artium in Hungaria*, Posonii, 1799, 93, 116.

23 Uo., 19.

De már nem mint a nemzet felemelkedésének ideológiája vagy vallási propaganda, esetleg a népnevelés hatásos eszköze, hanem mint a múlt értékeinek, kutatásának területe. *Akadémiai* újjászületését elsősorban a művelődés- és irodalomtörténeti ismeretek iránti érdeklődésnek köszönhetette. A tudományos kutatás, jellegéből adódóan, nem hosszabb vagy rövidebb időn belül végbemenő társadalmi vagy ideológiai mozgást előidéző, „kívülre ható” lehetőségként értelmezte és értelmezi ezeket a műveket. Pelbárt írásai, amelyet a hazai kódexirodalom kincsesbányaként használt fel,²⁴ nemcsak nélkülözhetetlen kordokumentumok, hanem önértékben is jelentős, tanulságos és élvezetes, magukért való olvasmányok.

A német szülőktől (Schedel) származó, katolikus vallású irodalomtörténész akadémikus, Toldy Ferenc a szerzője a 19. század legtekingetélyesebb rendszeres magyar irodalomtörténetének. A mű első kiadása 1851-ben Pesten jelent meg: *A magyar nemzeti irodalom története. (Ó- és középkor). Példatárral*. Ebben Toldy néhány sort szentelt a ferences barátoknak, életrajzi adatokat és három művet említett, valamint azt, hogy a magyar egyház a boldogok között ünnepli május 17-én. Toldy fő állításai: a tudósok szerint Pelbárt műveit eredetileg magyarul mondta el, több, a neve alatt fennmaradt műnek valószínűleg nem ő a szerzője.

Szintén az eredetileg a magyar nyelv és irodalom ápolására létrejött Tudományos Akadémia szellemi környezetéből került ki az első olyan könyv, amelyet Pelbárt-monográfiának tekinthetünk. Szerzője, a már említett Szilády Áron előbb osztályülésen olvasta fel tanulmányát (1876. december 15-én), majd a 86 lap terjedelmű kéziratot nyomtatásban is megjelentette. E kötethez kapcsolt *Mutatványok* (87–134) részben az Alexandriai Szent Katalinról szóló legendát közölte latin, illetve a szöveg hasonlóság okán néhány részét magyar nyelven is. Szilády szerint a *Katalin-legenda* e formájának a szerzője nagy valószínűséggel Temesvári Pelbárt. Számos filológiai érvet hoz ennek bizonyítására, és szöveg-összehasonlító filológiai vizsgálatokat is végez. Mások cáfolják állításait. A legenda az általános szakmai vélekedés szerint nem Pelbárt műve, bár vannak bizonyosan hozzá kapcsolható részletei.

A monográfia elsősorban a benne felhalmozott teológiai, történeti ismeretek és a nyelviség szempontjából elemezte a műveket, amelyek véleménye szerint gyakran a valóságtól elszakadt, önálló eszmefuttatássá, s gyakran eléggé unalmas felsorolásokká váltak. Nem lehet csodálkozni azon, hogy az utókor kevés érdeklődést mutatott irántuk. Ami viszont későbbi hatásának kutatása szempontjából fontos, a magyar nyelvre történő utalásokban rejlik. A *Rosarium* második könyvéből összeállított, több mint harminc címszót kitevő gyűjtemény alapján Szilády arra a következtetésre jutott, hogy egyrésztől tételezhető a „latin” Pelbárt mögött egy magyar nyelvű szónok (vagyis a

24 A bő szakirodalomból kiemelhető KASTNER Jenő, *A Jókai-kódex és az obszerváns kódexirodalom*, EPhK, 56(1932), 203–211; MADAS Edit, MONOK István, *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig*, Bp., Balassi, 2003; UŐK, *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig*, <http://mek.oszk.hu/01600/01613/01613.htm>. Számos magyar kódexfő forrása a *Legenda aurea* mellett a *Pomerium* volt. A *Stellarium* volt viszont „a forrása a klarisszák Mária-kultuszát jól tükröző prédikációs köteteknek, mint a Tihanyi- (1530–32) és a Kazinczy-kódex (1526–1541)”. Lásd továbbá: <http://nyelvemlekek.oszk.hu/tud/nyelvemlekek>, valamint alább a *Sermones* honlap adatait.

népi környezetben magyarul tartott prédikációk már eleve hatottak a latin szöveg kialakítására), másrészt azt állította, hogy a Pelbárt-szövegek nagymértékben befolyásolták a későbbi, mások által mondott magyar nyelvű szentbeszédeket. A szerző külön hangsúlyozta Szent István és Szent László személyének általános jelentőségét. Olyan emberekről van szó, akik érvényre tudták juttatni a tipikusan és különlegesen magyar hősiességet és nagyságot a keresztény világban.

Szilády könyve után nem sokkal újabb hosszú tanulmány jelent meg róla, *Pomerius* címmel. Toldy Ferenc *A magyar nemzeti irodalom története* első kiadását (Pest 1852) e könyv szerzőjének, Horváth Cyrill piarista filozófusnak ajánlotta: „a könyvet, amely létét [...] egyedül az Ön felszólításának köszöni”. Horváth a szerzője Pelbárt újabb és máig egyik legfontosabb életmű-feldolgozásának.

Az 1894-es kötet az életút fő elemeinek ismertetésén túlmenően szélesebb összefüggésbe helyezte a főművet. Nem ő volt az első, aki a Pelbárt legismertebb műve címét alakította át latinos személynévvé. A skolasztika ortodox tanításához való merev ragaszkodása miatt Pelbárt az új korszak pogány „szentjeit” nagyon negatív megvilágításba helyezte. Ezzel nyíltan kikezdte az antik irodalmi örökséget. A „feslett erkölcsű” Cicero „mint afféle pogány [...] gonosz tanokat hirdetett”, Ovidius művei fajtalanágokkal vannak tele, ő maga vásott életű volt. Még a skolasztika pogány nagyjairól, a „kárhozott” Arisztotelészről és Averroësről is tett egy-két epés megjegyzést. Még inkább ellenezte a Magyarországon (Mátyás környezete, Janus Pannonius) is tért hódító platonizmus bármilyen formáját. A pogány bölcselet egészét víz nélküli felhőhöz hasonlította, s veszedelmesnek tartotta. (Pelbárt másutt Horváth által is árnyaltabbá tett antikvitás-képéről Borzsák István adott sokkal hitelesebb képet.)

Horváth szerint Pelbárt gondolkodásmódja főleg deduktív volt, folyamatosan egyházi tekintélyekre hivatkozott ahelyett, hogy a tapasztalással megszerzhető ismeret-re vagy a természeti valóság racionális megközelítésére támaszkodna. Az általánossá váló empirikus szemlélet miatt még az egyházi körökben is megmosolyogták és/vagy agyonhallgatták. „Pelbárt alig mutatott föl egyetlen eredeti gondolatot, egyetlen új eszmét. Teljesen a közös, a régi kincsek összehordásába mélyedt.”²⁵

A kérdés, véleményünk szerint, ennél sokkal bonyolultabb, s a monográfia-szerző nem teljesen igazságos. Pelbárt otthonosan mozgott a prédikáció mindkét, a műfaj szabályaiból következően ellentétes (örök és konkrét), de egymásra vonatkozó pozíciója ismeretében és empirián alapuló alkalmazásában. A metafizikai kérdések tárgyalását invenciózus módon és találóan kapcsolta össze a természetből (s annak moralizálásából), az emberi lényeg megfigyeléséből vett helytálló példákkal, s fordítva: az egyedi eseteket, jót vagy rosszat képes volt a hit igazsága egészébe építve bemutatni. Ezer és ezer példával igyekezett logikus rendszerben bizonyítani, s ezáltal mindenki számára világosan elmagyarázni fő erkölcsfilozófiai tételét. A parancsok betartása az emberek alapvető érdeke, hiszen ez biztosítja jövődöbéli boldogságukat. Számos lényeglátó természeti, etológiai megfigyeléssel igyekezett bemutatni a hallgatóinak, hogy még az ösztöneik is jobb irányba vezetik az állatokat, mint az embert saját butasága, ha elhagyja az erény útját.

25 Dr. HORVÁTH Cyrill, *Pomerius*, Bp., Singer és Wolfner, 1894, 35.

Horváth vélekedése szerint nemcsak az antik műveltség eszménye szorult ki Pelbárt tudatából, hanem latin nyelvhasználatában is lazaságok figyelhetők meg. Ezért a humanizmus hatása alatt álló kortársai és utódaik elítélték őt. Pelbárt nyelve „egyszerű volt és magyaros. A szók, különösen az igék értelmét gyakran fölcserélte és Magyar szókat vegyített magyarosságai közé. [...] Magyarul érzett, magyarul gondolkodott és sokszor magyarul beszélt – deák szavakkal.”²⁶ Vagy: megmaradt a „rontott” latin skolasztikus szólamainál.²⁷ A nyelvi purizmus szempontja – tegyük hozzá Pelbárt védelmében – kevésbé volt fontos a ferences prédikátor számára, mint az ideológiai harcukat a filológia fegyverével vívó kortárs humanistáknak. Példái e tekintetben is elsősorban a középkori szerzők, teológusok voltak. A beszéd alapján álló, s a szándék szerint beszédre visszaalakítandó írás nagyobb nyelvi szabadságot engedhet meg anélkül, hogy ez bántó lenne.

A monográfia szerint irodalmi szempontból a *Pomerium* magyar szentekről szóló része a legértékesebb. Korábbi forrásokat felhasználva öt magyar(országi) szent legendáját írta meg: Istvánét, Imrét, Lászlóét, Erzsébetét és Gellértét. Ezek, összeolvadva a 11–12. század fordulóján alkotó magdeburgi, majd regensburgi püspök nevéhez fűződő, először 1498-ban Velencében megjelent *Legendae Sanctorum regni Hungariae*-val, rendkívüli hatást gyakoroltak még az ikonográfiára is.

A két monografikus igényű könyv új helyzetet teremtett a Temesvári Pelbárt-kutatásban. Nyilvánvaló, hogy tanulmányai, műveltsége és gondolkodásmódja nem Itália, hanem a német területek felé irányította. Kritikatörténetének érdekes epizódja, az egyházon belül jelentkező újító törekvésekre való reagálása. Thienemann Tivadar 1920-ban megjelent tanulmányában²⁸ Pelbárt szemére vetette, hogy a „mennyekbe szegezte tekintetét”, s nem érdekelték az őt körülvevő világ szellemi áramlatai. Teljesen közömbös maradt a keresztény gondolkodók etnikai származáshoz köthető sajátos világlátása iránt. E vonatkozásban a germanista szellemtörténész professzor elsősorban a 10. századi germán/angolszász írókra (Beda, Alcuin, Hrabanus Maurus) való hivatkozások esetén nehezményezi a nemzeti jelleg tekintetbe vételének teljes hiányát. Még súlyosabb probléma Thienemann szerint, hogy Nicolaus Cusanus, Thomas a Kempis és Girolamo Savonarola teljes mértékben kiestek Pelbárt érdeklődési köréből, miközben másodrangú német prédikátorok, minorita rendtársainak az írásaiból²⁹ bőven merített. Fő közvetítők a bécsi egyetem professzorai voltak, mint Heinrich Langenstein, akit Occam tanított, s Párizsból a nominalista ismereteket hozta, illetve Thomas Ebendorfer, Johannes Nider, Paulus Wann. Pelbárt szoros kapcsolatban állt a németiséggel, s Németországból indult sikeres európai fogadtatása. (Thienemann itt hivatkozik az *Annales Minorum* általunk idézett helyére. „Pelbartus de Temeswar, Hungarus per universam Germanium doctrina et concionibus illustris (illustre in tutta la Germania per insegnamenti e sermoni)”).³⁰

26 Uo., 63.

27 Uo., 30.

28 THIENEMANN Tivadar, *Temesvári Pelbárt és német kortársai*, EPhK, 44(1920), 54.

29 Johannes Gritsch, Johannes Herolt és Meissen Meffreth *Sermonesei*.

30 *Annales minorum*, 14 (735), 351.

A cikk megjelenése után negyven évvel Redl Károly ismét elővette a témát, s korigálta kollégája néhány megállapítását. Pelbárt nemcsak hogy ismerte Kempis *De imitatione Christi*jét, hanem szövegszerűen átvett belőle részeket,³¹ s bensőséges kapcsolatot fűzte őt a *devotio modernához*. Thienemann tévedését az okozhatta: Kempis műve a 15. században Johannes Gerson neve alatt is megjelent. (Gerson a párizsi egyetem kancellárja, a konstanci zsinat meghatározó teológusa volt, s 1429-ben halt meg.) A tévedések másik oka, hogy a *De imitatione*t Pelbárt *De interna conversatione*ként és *De contemptu mundi*ként hivatkozta.

Katolikus periodikák

A Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv 1937-ben közölte Pásztor Lajos történész tanulmányát, aki itthon kezdett pályáját a római akadémián, majd a vatikáni levéltárban folytatta és fejezte be 1997-ben. Pásztor a két szerzetes tevékenységét, gondolatait egységben kezelte. A többségükben jelentkező közös elemeken túlmenően azonban néhány jellemző különbségre is felhívta a figyelmet. A *primus inter pares* Laskai. A közös egyházi és világi létezés obszerváns eszméjének teológiai háttérét az eklézsiának (és a világi társadalomnak) mint Krisztus misztikus testének élő organizmusként való felfogása adta. Ahogyan a fej irányítja a test működését, szervezi tagjainak a mozgását, úgy a társadalomban a pap (egyház) játssza a fej szerepét, a vallás fogja össze és artikulálja a közösség egészének a működését. Az egymással kooperáló kettős renchez való igazodás az egyetlen lehetőség az egyén számára, hogy a legfőbb célt, lelki üdvét elérje. Ebből az alapállásból következően a szociális funkció megelőzte a hagyományos egyházi értékeket. A két obszerváns szerzetes szerint a szentbeszéd hallgatása még a misén való részvételnél is fontosabb. A pap a szentségek és kegyelmi adományok kiszolgálása révén még Máriánál is fontosabb szerepet kap, hiszen az oltáriszentségben nemcsak egyszer, hanem nap mint nap testet adnak Krisztusnak. A beszéd hatásának elérése érdekében a szavakat a képekkel együtt kell alkalmazni (lásd később).

Az élő organizmus fenntartásában mindenkinek részt kell vennie, vér szerinti származás okán nincs különbség az emberek között. Pelbárt szavaival: „Az emberek ugyanis természetből fogva egyenlők és a kereszténység révén mindannyian: gazdag és szegény, szolga és szabad, nemes és nem nemes mind Isten fiai.”³² Pásztor szerint a munka (még a kereskedői is!) dicséretét hangsúlyozó obszerváns ideológia a szegény rétegek számára is meg akarta teremteni a társadalmi felemelkedés lehetőségét. A születési helyzetnél fontosabb az érdem. A ranglétrán felfelé törekedni akaró ember minden lényeges új tevékenységéhez újabb és újabb őrangyalt kap (Pelbárt, állította, már négyvel vagy ötten rendelkezett). Az ember igazi értékét önmaga adja, mit számít, ha valakinek a szülei derekak voltak, ha ő maga bűnös? Összegezve: amit tanítanak, nem menekülés

31 *Pomerium: De tempore pars paschalis sermo*, XLIII. U.

32 PÁSZTOR Lajos, *Temesvári Pelbárt és Laskai Ozsvát az egyházi és világi pályáról*, Regnum: Egyháztörténeti Évkönyv, 1937, 141–154, itt: 153.

a világból, hanem a világ átalakítása. A folyamat irányítója, az egyház mindenkit az örök cél felé igyekszik vezetni.

A Vigilia katolikus folyóirat irodalmi szempontból is több alkalommal foglalkozott Temesvári Pelbárttal. Szalóczi Pelbárt O. F. M. lefordított egy részt a *Stellarium*³³ első könyvéből, jellemző módon azt, amelyben Ádámról, a gyötrelemről, illetve Jóbról van szó, majd a megváltásról és Dávid hálájáról. Egy évvel korábban a fordító tanulmányt is közölt a teológus-íróról, amelyben megállapította, hogy „választott név-őse szentbeszéd gyűjteményei 1521-ig összesen 114 kiadásban láttak napvilágot”.³⁴

Vida Tivadar magyarra fordította Pelbárt első beszédét *Szent László királyról élete olvasmányával együtt*,³⁵ és egy kritikátörténeti összefoglaló jellegű tanulmányban³⁶ általános képet adott Pelbárttól és beszédeiről. A fejezetek az alábbi kérdéseket, témaköröket érintik (rövid válaszokkal és a résztémával foglalkozók nevével): Pelbárt művei miként és mennyiben vettek részt az 1514-es parasztháború kirobbanásának az előkészítésében? (Csak mint „katalizátor”, szellemi klíma előkészítője s a szegények ügyének pártfogója, Szűcs Jenő). Mennyire tekinthető a reformáció előfutárának (nem – Tímár Kálmán). Elhangzottak-e magyar nyelven (kétszeresen, ő maga és mások is – Bognár András). Irodalmi szempontból kiemelendő az egyháztörténésznek az a kérdése, tekinthető-e drámaírónak Pelbárt? Véleménye szerint a prózában leírt szcénákat szerzőjük nem vitte színre, de az a mód, ahogyan leírta a mondanivalóját, alkalmassá tette a szövegeket drámai előadások számára (Kardos Tibor).

Az irodalomtörténeti érdeklődés fő irányai: az antikvitás-képtől a digitalizálásáig

A *Régi magyar drámai emlékek*³⁷ című kötetben jelent meg egy *Stellarium*ból³⁸ vett próféta-játék (*Prophetae*, 1483 k. Buda). A magyar–latin kétnyelvű kiadás szerint a játékban az Erények, Jézus, Dávid, Jób, Jeremiás, *sancti patres* és mások vesznek részt. A jelenet-höz Pelbárt „rendezői utasításokat” fűzött abból a célból, megmutassa, hogyan kell ezeket a történeteket ábrázolni (ugyanazt az egyébként a lényegre rávilágító részt idézte korábban Pásztor Lajos is): „Mindenekelőtt megmutathatod a kereszt fáját, mint-ha vére volna, és ilyen beszédet mondhatsz hozzá: Üdvözlégység kereszt fája, egyetlen reménységünk [...]! Hadd induljanak meg szívükben a kereszt felmutatására [...], azután mutassad ezeknek képes ábrázolásait.”³⁹

33 *A mélységből kiáltók: Temesvári Pelbárt*, Vigilia, 15(1950), 245–250; I. könyv, 2r, 2 sz, 1–3. fejezet.

34 P. SZALÓCZI Pelbárt O. F. M., *Temesvári Pelbárt*, Vigilia, 14(1949), 721–727. Szalóczi megemlített egy 14 lapos kéziratot, amelyet Szentgyörgyi András piarista atya írt, címe: *Nemes és jobbágy Temesvári Pelbárt prédikációiban*.

35 *Első beszéd Szent László királyról és élete olvasmányával együtt*, Vigilia, 46(1977), 374–379.

36 VIDA Tivadar, *Temesvári Pelbárt kapcsolata kora társadalmával*, Vigilia, 45(1976), 671–679.

37 *Régi magyar drámai emlékek*, szerk. KARDOS Tibor, Bp., Akadémiai, 1960, I, 314–348.

38 Hagenau, 1498; Liber I, Pars I, Art. 3.

39 *Régi magyar drámai emlékek*, i. m., I, 377.

Tóth Péter *Némely alázatos doktor szíz Mária képében*⁴⁰ című tanulmányában kritikai észrevételeket fűzött Kardos Tibor szerkesztette könyvhöz, amely – a szerző véleménye szerint – nem igazi drámákat tartalmaz, hiszen a középkorból csak egy ilyen maradt fenn (*Három körösztény leány*). Pelbárt műve inkább arra példa, hogy drámai elemek kerültek liturgikus szövegekbe. „Ezekben az esetekben (Pelbárt, Laskai – P. J.) tehát komolyan számolnunk kell annak lehetőségével, hogy e prédikációk a korabeli magyar drámai játékok, misztériumok hatását viselhetik magukon, s közvetett módon valóban a régi magyar dráma, a *Prófétajátékok*, passiók és más darabok emlékei lehetnek”.

Pelbárt halálának 470. évfordulóján két fontos tanulmány jelent meg az Irodalomtörténeti Közleményekben. Előbb Borzsák István⁴¹ tárgyalta részletekbe menően Pelbárt kapcsolatát az antik örökséggel. A klasszika-filológus meglehetősen sok kapcsolódási pontot talált, nagy erudícióval, szemben Horváttal valóban *sine ira*, meggyőzően kimutatta a szerzetes motívumainak, témáinak és exemplumainak görög–római antik, hermetikus és eretnek (Arius) hagyományban gyökerező elemeit. A katalógus, különösen a fent elmondottak miatt, meglepően gazdag anyagot tár az olvasó elé.

Később Szűcs Jenő történész adott áttekintést az obszerváns ferences mozgalom társadalmi szerepéről, ennek jelentőségéről és az írók tevékenységéről. A cikk az ellenzéki ferences mozgalomnak az 1514-es parasztlázadással és a reformációval való kapcsolatát tárgyalja. Nagyobb társadalmi szerepvállalása okán kettőjük közül a főszereplő Laskai Osvát, de Temesvári Pelbárt is többször említésre kerül.

Gondolatmenetének egyik központi eleme a magyar ferencesek viszonya a renden belül kezdettől fogva fel-feltűnő spirituális mozgalmakhoz. A szabadság szelleme, a lélek szabadsága, az emberi természet emancipálásának szándéka, s az Ádám bukása és Krisztus ezer éves birodalma közé állított *föld szegényei* olyan eszmék és jelenségek, amelyek „markáns vonásokkal rajzolnak körül egy nagy valószínűséggel spirituális jellegű ellenzéki áramlatot a magyarországi ferences obszervancián belül az 1510-es évek első felében [...], amely a lelki szférából szükségképpen szociális dimenziókba csapott át 1514-ben”⁴²

Gioacchino da Fiore francia követője, Petrus Johannes Olivi (1248–1298) gyakorolta a legnagyobb hatást kétszáz évvel később élt magyar rendtársaira, elsősorban Apokalipszis-kommentárjával. Szűcs hangsúlyozta, hogy a tanulmánya címében jelzett kérdéskör kutatásának az elején tart, amit írt, inkább feltételezés. „Fejtegetéseinkből természetesen nem következik az, hogy a körvonalaiiban itt kibontott obszerváns ferences ellenzéki áramlatból magából mintegy »levezethető« lenne akár az 1514. évi parasztháború ideológiája, akár a reformáció. [...] Arra a kardinális jelentőségű körülményre például, hogy a tárgyalt mozgalom alaptöltete feltehetően a spiritualizmus lehetett, egy-két halovány nyomon kívül egyelőre elsősorban a dolgok logikájából lehet csak következtetni.”⁴³

40 *A magyar irodalom története*, I, *A kezdetektől 1800-ig*, főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Gondolat, 2008², 180–95, idézet: 192. Az egész irodalomtörténetben Temesvári Pelbárt neve három tanulmányban, összesen nyolc oldalon fordul elő (Tóthén kívül Bárcki Ildikóéban és egy utalás rá Kiss Farkas Gáboréban).

41 BORZSÁK István, *Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát exemplumainak antik vonatkozásai*, ItK, 78(1974), 57–65.

42 Szűcs Jenő, *Ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és reformáció hátterében*, ItK, 78(1974), 424.

43 *Uo.*, 435.

A teremtés egyenlőségére, a hatalom működésére, s az ellenállás jogosságára hozott szentírási vagy szent hagyományból vett példák felelevenítése, aktualizálása a két felkészült és gondolatait hatásosan kifejezni képes prédikátor működése révén felerősödve és buzdítva jelent meg az olvasók és hallgatók tudatában. Vagyis, véleményünk szerint, a beszédek *hatásában* a gondolati összetevő mellett a retorikai, művészi érték is döntő szerepet játszott. Így többszörösen indokolt kettőjük tevékenységét irodalmi szempontból is vizsgálni.

Pelbárttól nemcsak a parasztháború, hanem a reformáció felé sem vezetett közvetlen út. A protestáns teológusok alig ismerték őt, és semmilyen szempontból nem tekintették elődjüknek. A híres svájci biológus Konrad von Gesner nagyon felületes tudással rendelkezett *Pomerius*ról, *Bibliotheca universalis* (1545) című repertóriumában a Johannes Eck műveiből ismert magyar ferencest becsmérlő módon „barbarus quidam theologus”-nak jellemezte. Tímár Kálmán⁴⁴ a témáról szóló tanulmányában ugyanakkor arra hívta fel a figyelmet, hogy Itáliában sokra becsülték őt. A 16. századi calabriai-szicíliai költő, Marco Filippi, akit az Inkvizíció „lutheránus eszmékkal” vádolt, egyenesen *sommo teologónak* nevezte.

A Magyar Nyelvben Bognár András⁴⁵ arról a két rövid magyar nyelvű glosszáról írt, amelyeket a *Pomerium Sermonum de Sanctis* 1504-es hagenai kiadásában találtak. A budapesti Római Katolikus Központi Papnevelő Intézet pálos termében lévő kötet bejegyzései a 16. század első felében keletkeztek, kétféle kézírással. Mindkettő rövid, részben vázlat gyanánt készülhettek. Az első a *Pars hyemalis*ban (sermo LXVI) szereplő első húsvéti prédikációhoz készült. A *compassio Mariae* egy részlet szabad átültetése, amelyben a bejegyzés írója nem fordított le minden szót, csak azokat, amelyek a célját szolgálták. A második *Pars estivalis*ban lévő első Erzsébet-prédikáció (sermo XCVI) szegélyén található. „Biztosra vehetjük, hogy a bejegyzéseket két pap írta, akik el is mondták a prédikációkat [...], paleográfiai jegyei és helyesírása alapján [...] a XVI. század első évtizedeiből valók”⁴⁶

A marxista éra reprezentatív, hatkötetes magyar irodalomtörténete három oldalt szentelt szerzőnknek.⁴⁷ A fejezet írója, V. Kovács Sándor, később önálló kötetben adott ki válogatást *Pomerium*, *Stellarium* és a *Rosarium* című művekből, Pelbárt-ról pedig egy hosszabb és elmélyültebb tanulmányt közölt a kötet végén.⁴⁸ A széles európai környezetben tárgyalt ferences életmű legfőbb érdemei között említette Pelbárt kivételes képességét a rendelkezésére álló hatalmas kulturális, egyházi és bibliai örökség áttekintésére, „megszervezésére”; általános elismertségét, amelyet példaértékűnek szánt prédikációival sikerült kivívnia az egész keresztény világban; szenttörténeteinek, homíliáinak jelentőségét a kialakuló magyar kódexirodalom megerősítésében.

44 TÍMÁR Kálmán, *Gesner Konrád Temevári Pelbárt*ról, It, 10(1922), 100–101.

45 BOGNÁR András, *Magyar glosszák egy Pelbárt-kötetben*, Magyar Nyelv, 59(1963), 223–225.

46 *Uo.*, 224–225.

47 *A magyar irodalom története*, I–VI, főszerk. SÖTÉR István, Bp., Akadémiai, 1964–1966, I, 139–141.

48 *Temesvári Pelbárt válogatott írásai*, szerk. V. KOVÁCS Sándor, Bp., Európa–Helikon, 1982; V. KOVÁCS Sándor, *T. P. egy korszakváltás sodrában = Uo.*, 413–442.

V. Kovács kiemelte Pelbárt zsigeri ellenérzését az antik szerzők iránt, a Mátyás udvarában virágzó irányzatot képviselő humanistákéval tökéletesen ellentétes magatartását, közeledését a misztikus, hermetikus, asztrológikus tendenciák felé, illetve műveinek művészi, esztétikai értékeit, magas szintű retorikai megszerkesztettségét, amely sikert aratott kortársai körében. „Ez a két momentum: a kortársak tetszését elnyerő irodalmi munkásság és a szívós továbbélés mind a magyar, mind az európai kultúrában – Horatiusszal szólva – valóban ércnél maradandóbb emléket állít Temesvári Pelbártnak, a középkor és a reneszánsz korszakváltásának sodrában élő és alkotó nagy íróegyéységnek.”⁴⁹

Az *Új magyar irodalmi lexikon*ban Madas Edit foglalta össze a Pelbárt-kritika legfontosabb eredményeit, megállapította, hogy a 16. század végétől feledésbe merült szerzetes prédikációs segédanyagait nem elsősorban felolvasásra szánta, hanem csupán vázlatok, erkölcsstanító, szemléltető példák sora. Nem eredeti gondolkodó, világos érvelése során sokszor másodrendű szerzőkből is merít, de nagy társadalmi érzékenység jellemzi. Beszédei „a középkori divíziós rendszer kiszámított logikai rendjére épülnek egyházi tekintélyektől kölcsönzött óriási idézetmeggel alátámasztva”.⁵⁰

Szalay Károly⁵¹ – Borzsák Istvánhoz hasonlóan – a különféle irodalmi hagyomány és formák szempontjából foglalkozott a szerinte a *devotio moderna* szellemiségében fogant szövegekkel. Pelbárt kora legnépszerűbb műfajában alkotott kiemelkedőt, ez pedig akkor az *exemplum* volt. Példái közül háromszáz is belekerült a nemzetközi típuskatalógusba. A humoros példák, a mesék, a beugratások, a burleszk és groteszk elemek népszerű, olvasmányos anyagként önálló életre keltek, s alkotójuk nevének említése nélkül is jelentős sikereket értek el. Nemcsak a későbbi kódexirodalom, hanem a különféle jelképek és motívumok tekintetében is kincsesbányául szolgáltak az eljövendő generációk számára.

Jóllehet Pelbárt műveinek számos kiadását ismerhetjük, s az is köztudott, hogy a gazdagok is előszeretettel forgatták őket, a kötetek külső megjelenésével, kiadói-nyomdai előkészítés igényességével egészen 1984-ig nemigen foglalkoztak. Rozsondai Marianne a könyvtörténész szempontjai szerint tekintette át *Expositio, Stellarium, Pomerium* (három könyv), valamint az *Aureum* könyvkötéseit. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtára régi könyvek gyűjteményében tárolt 107 kötet közül 69 a 15. század legvégén, vagy a 16. század elején készült. A kötések nagy része gótikus (összhangban a tartalommal), néhányuk a reneszánsz jegyeit viselik magukon. A tanulmányíró nem zárja ki a budai nyomda ilyen tevékenységét sem.⁵²

Filológiai szempontból kiemelkedő jelentőséggel bírnak Bárczi Ildikó munkái. A vezetése alatt az ELTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén koordinált kutatások,

49 *Uo.*, 442.

50 *Új magyar irodalmi lexikon*, főszerk. PÉTER László, Bp., Akadémiai, 2000², 2232–2233.

51 SZALAY Károly, *Skolasztika és satíra*, Kortárs, 22(1997)/9, 68–80.

52 ROZSONDAI Marianne, *Temesvári Pelbárt népszerűsége Európában (Miről vallanak a könyvkötések?)*, MKsz., 98(1984), 300–319; ILYÉS BARTHA Hajnalka, *A kolozsvári Egyetemi könyvtár tulajdonában lévő Temesvári Pelbárt- és Laskai Osvát-művek kötéseiről*, ErdMúz., 59(1997), 1–2, 236–245. Lásd továbbá BORDA Lajos említett gyűjteményét.

illetve az általa szerkesztett internetes honlap⁵³ az eredeti szövegek mellett fordításokat, szaktanulmányokat, részletes bibliográfiákat is közzétesz, valamint elhelyezi az életművet a magyar kódexirodalom forrásai között. Ezáltal az egyes történetek továbbfejlődése, átalakulása főleg a 16–17. századi irodalmunkban jól követhetővé válnak.

E kutatásokhoz kapcsolódóan Bárczi Ildikó 2007-ben vaskos kötetet adott ki *Ars compilandi* címmel.⁵⁴ „Ezen összehasonlító vizsgálatok közös célja, hogy képet alkothassunk a két magyar ferences prédikációszerző forráshasználatáról, az általuk használt segédkönyvek jellegéről, a felhasználás módozatairól.” A szerző elsőként dolgozta fel úgy Temesvári és Laskai életművét, hogy kutatásaiba hangsúlyosan bevonta és rendszeresen alkalmazta az egykori kiadások *tabula alphabeticáit* is. A tárgymutatók ahhoz kellettek, hogy segítsék az olvasót, honnan szerezhet ismereteket az adott tárgyról. A kortárs index-összeállító nem vett észre minden utalást, a mai keresőmotorok több eredmény adhatnak ki. Bárczi vizsgálódásai egyaránt irányultak szerkezeti (*captatio*, *insinuatio*, *propositio*, *conclusio* stb.) és tematikai (*argumentum principale*, *argumentum alia*, pl. *ebrietas*, *somnia*, *caecitas*) rendszerezésre. Megjegyezzük, hogy a két o-val és egy m-mel leírható emberi arc pelbárti képe⁵⁵ pontosan olyan, mint amilyenek a csontsovány Forese Donati feltűnik Dante Purgatóriumában.⁵⁶

A honlapon közzétett tanulmányok közül Berhidai Piuszé⁵⁷ a Temesvári Pelbárt által használt források rendszerező összefoglalását adja. A szerző igen alaposan, gyakran táblázatokba rendezve gyűjtötte össze a *sermók* forrásait, amelyek a szerző szerint hét, világosan elkülönülő tematikai csoportot alkotnak: 1) bibliai helyek; 2) egyházatyák; 3) középkori teológusok, prédikátorok; 4) nem ordodox szerzők (pl. Giacchino da Fiore, Bartolomeo di Pisa) írásai; 5) liturgikus szövegek; 6) pápai bullák (IX. Gergely, IV. Sándor, III. Miklós, XI. Benedek); 7) ferences források (ezek újabb alfejezetekre vannak osztva: Ferenc élete, azonosítatlan, *Liber conformitatum*, *Legenda maior*). A tanulmány a legfontosabb tudnivalókat közli a forrásokról, és kijelöli helyüket Pelbárt életművében.

Az OTKA három egymást követő pályázati ciklusban (2003–2006, 2009–2012, 2012–2015) támogatta Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát műveinek kritikai kiadását, tanulmányozását és digitalizálását. Az ELTE docense irányította kutatás fókuszában Pelbárt állt. Bárczi Ildikó halála után Romhányi Beatrix vette át a munka irányítását, és a középpontba Laskai életműve került. A szakmailag illetékes fórumok kiemelt jelentőséget tulajdonítottak ennek a sikeresen végzett munkának, s folyamatosan támogatásban

53 <http://sermones.elte.hu/pelbart/>

54 Az OTKA-kutatások idején publikált összefoglaló műve: *Ars compilandi: A késő középkori prédikációs segédkönyvek forráshasználata (A hiteles információk összegyűjtésének kevésbé bevallott módszerei – Az intertextualitás információs rendszerei)*, Bp., Universitas, 2007 (Historia Litteraria, 23).

55 Uo., 99. „[...] duae (aures, genae?) enim sunt duo o, nares cum superciliis est m, et hic tribus litteris scribitur homo”.

56 Pg. 23, 31–33: Pareañ l’occhiaie anella senza gemme: / che nel viso degli uomini legge ’omo’, / ben avria quivi conosciuta l’emme.”

57 BERHIDAI Piusz, *Temesvári Pelbárt helye a ferences irodalmi hagyományban*, http://sermones.elte.hu/?az=341tan_plaus_piusz

részesítették.⁵⁸ Az ELTE honlapján található helyen,⁵⁹ mint korábban többször idéztük már, olvashatók a szövegek, illetve a kutatócsoport tagjai által e témáról írt tanulmányok. Mindezek fontos biztosítékát jelentik annak, hogy Temesvári Pelbárt életműve folyamatosan jelen lehessen a mai irodalomtudományi kutatásokban.

58 A kutatási eredmények rövid összefoglalója a „Késő középkori prédikációirodalmunk latin nyelvű forrásai” című projekt keretében Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát beszédminta-gyűjteményeinek internetes szövegkiadása kezdődött meg. 2007 elejére <http://sermones.elte.hu> című honlapunkon megjelent Temesvári Pelbárt *Pomerium de sanctisa* (mintegy 80 szerzői ív terjedelemben), a másolt példány hasonmásával, a szövegkiadás magyar és angol nyelvű szabályzatával, névmutatóval és az eredeti kötet tárgymutatóinak adatbázis-szerű, bővített, hiperhivatkozásokkal ellátott megjelenítésével. Munkánk elvi alapjait és eredményeit bővebben az *Ars compilandi – A későközépkori prédikációs segédkönyvek forráshasználata* című monográfia foglalja össze, röviden és világnyelven pedig a *La diversité thématique dans les prédications de Pelbart de Temesvár* című tanulmány (Archivum Franciscanum Historicum, 2007).”

59 <http://sermones.elte.hu/>